

УДК 342.7:342.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.18>

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Кушнір І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
заступник начальника кафедри адміністративної діяльності
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-0286-7591*

Адамчук С.,

*кандидат наук з державного управління,
викладач кафедри адміністративної діяльності
Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-4216-7397*

Кушнір І., Адамчук С. Деякі правові аспекти реалізації прав людини під час перетинання державного кордону України.

У статті досліджується питання реалізації та забезпечення прав людини під час перетинання державного кордону України. Автори акцентують увагу на тому, що виїзд за кордон і повернення в країну постійного проживання є невід'ємною складовою сучасного життя, а право громадян України вільно залишати територію держави та повертатися до неї закріплене у Конституції України. Водночас, на практиці реалізація цих прав безпосередньо пов'язана з адміністративними процедурами, які здійснюють посадові особи Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ).

Розкрито зміст та особливості прикордонного контролю, що включає перевірку документів, проведення контролю першої та другої лінії, огляд транспортних засобів і вантажів. Підкреслено, що ці заходи мають подвійний характер: забезпечують прикордонну безпеку держави та, водночас, створюють умови для реалізації конституційних прав осіб, які перетинають кордон. Особлива увага приділяється повазі до людської гідності, недопустимості неправомірних обмежень прав, обов'язку посадових осіб ДПСУ гуманного ставлення до всіх подорожуючих.

У роботі виокремлено інші (окрім права вільно залишати територію України та права громадян України в будь-який час повернутися в Україну) права, які реалізуються у пунктах пропуску: право на життя та здоров'я, свободу пересування, свободу світогляду та віросповідання, право на приватність та захист персональних даних, право на звернення до органів влади. Окреслено специфіку дотримання релігійних та культурних особливостей подорожуючих, що дозволяє уникати конфліктних ситуацій. Значну увагу приділено питанню збору та обробки інформації під час прикордонного контролю, яке повинно здійснюватися виключно у межах закону та з дотриманням вимог інформаційної безпеки.

Зроблено висновок, що кожна особа, яка перетинає кордон, має право на людське та гідне ставлення. Державна прикордонна служба України зобов'язана діяти в рамках закону, дотримуючись принципів законності, пропорційності та недискримінації. Це означає, що всі процедури, від паспортного контролю до митного огляду, повинні проводитися з повагою до гідності людини та її приватного життя.

Усі дії прикордонників мають бути прозорими та обґрунтованими. Кожен, хто перетинає кордон, має право знати причину будь-яких обмежень, що до нього застосовуються. Будь-які порушення прав, що відбуваються під час прикордонного контролю, є незаконними та тягнуть за собою відповідальність для винних осіб.

Будь-які порушення прав під час перетинання кордону визнаються незаконними та тягнуть за собою юридичну відповідальність.

Ключові слова: Державна прикордонна служба України, конституційні права людини, прикордонний контроль, адміністративні процедури, право на приватність, свобода віросповідання, інформаційна безпека.

Kushnir I., Adamchuk S. Some legal aspects of the implementation of human rights when crossing the state border of Ukraine.

The article examines the issue of implementing and ensuring human rights when crossing the state border of Ukraine. The authors emphasize that traveling abroad and returning to the country of permanent residence is an integral part of modern life, and the right of Ukrainian citizens to freely leave the territory of the state and return to it is enshrined in the Constitution of Ukraine. At the same time, in practice, the implementation of these rights is directly linked to administrative procedures carried out by officials of the State Border Guard Service of Ukraine.

The content and features of border control are revealed, including document checks, first and second line controls, and inspection of vehicles and cargo. It is emphasized that these measures are twofold: they ensure the border security of the state and at the same time create conditions for the realization of the constitutional rights of persons crossing the border. Particular attention is paid to respect for human dignity, the inadmissibility of unlawful restrictions on rights, and the duty of the State Border Guard Service officials to treat all travelers humanely.

The work highlights other rights (apart from the right to freely leave Ukraine and the right of Ukrainian citizens to return to Ukraine at any time) that are exercised at border crossing points: the right to life and health, freedom of movement, freedom of worldview and religion, the right to privacy and protection of personal data, and the right to appeal to the authorities. The specifics of respecting the religious and cultural characteristics of travelers are outlined, which allows avoiding conflict situations. Considerable attention is paid to the issue of collecting and processing information during border control, which should be carried out exclusively within the framework of the law and in compliance with information security requirements.

It is concluded that every person crossing the border has the right to humane and dignified treatment. The State Border Guard Service of Ukraine is obliged to act within the law, adhering to the principles of legality, proportionality, and non-discrimination. This means that all procedures, from passport control to customs inspection, must be carried out with respect for human dignity and privacy.

All actions of border guards must be transparent and justified. Everyone who crosses the border has the right to know the reason for any restrictions applied to them. Any violations of rights that occur during border control are illegal and entail liability for the perpetrators.

Any violations of rights during border crossing are considered illegal and result in liability.

Key words: State Border Guard Service of Ukraine, constitutional human rights, border control, administrative procedures, right to privacy, freedom of religion, information security.

Постановка проблеми. Невід'ємною частиною сучасної людини є подорожі з різними цілями, як у межах своєї країни, так і з виїздом до інших. Реалізація цих можливостей під час перетинання державного кордону України закріплена в Конституції України як «право вільно залишати територію України» та «права громадян України в будь-який час повернутися в Україну». Держава визначає умови в'їзду/виїзду з України фізичними особами із різними адміністративно-правовими статусами (громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, особами, які потребують додаткового захисту або визнання їх біженцями тощо).

Перетинання державного кордону здійснюється у відповідних пунктах пропуску через державний кордон України на підставі ч. 1, 2 ст. 9 Закону України «Про державний кордон України» [1, ст. 9], ч. 4 ст. 5 Закону України «Про прикордонний контроль» [2, ст. 5]. Державна прикордонна служба України (далі – ДПСУ) здійснює в установленому порядку прикордонний контроль і пропуск через державний кордон України осіб, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення [3, ст. 2], що є однією з основних її функцій.

Виключні повноваження щодо встановлення законних підстав для перетинання державного кордону України громадянами, іноземцями належать посадовим особам ДПСУ [3, ч. 1 ст. 2], що передбачає забезпечення: перевірки документів; контролю першої лінії; контролю другої лінії; режиму в пунктах пропуску через державний кордон; огляду транспортних засобів та вантажів тощо [1, ч. 1 ст. 2]. Під час здійснення цих прикордонних адміністративних процедур у осіб котрі перетинають державний кордон України виникають й інші права, свободи та обов'язки, крім тих, що зазначені вище.

Зокрема, В. Зьолка та А. Мота зазначають, що «перебуваючи на шляхах міграційних потоків прикордонні підрозділи дають можливість фізичним особам реалізувати свої права на безпечне перетинання кордону та свободу пересування». Також, науковці акцентують увагу на реалізації ДПСУ для мігранта його права на притулок, зокрема відповідному обов'язку прийняття заяв іноземців та осіб без громадянства про захист [4, с. 56].

Необхідність дотримання прав та свобод людини і громадянина органами публічної адміністрації є життєвою необхідністю сучасного демократичного суспільства, разом з тим низка чинників, зокрема, звернення до суду фізичними особами з метою захисту своїх порушених чи невизнаних прав, вказують на необхідність детального наукового дискурсу цієї теми.

Дотримання прав людини під час перетинання державного кордону України, це тема, що постійно обговорюється на наукових майданчиках різного рівня, це тема, що стосується діяльності органів публічної адміністрації (у т. ч. ДПСУ); це тема, що постійно перебуває у полі зору громадськості, громадських організацій державних органів (зокрема, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини); це тема, що часто є предметом оскарження, у тому числі в судовому порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переважно наукові публікації останніх років присвячені дослідженню права на виїзд з України в умовах дії адміністративно-правового режиму воєнного стану: С.Г. Братель та А.Г. Пишна (особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану) [5], В.Л. Зьолка, М.О. Король (характеристика змісту та рівня забезпечення прав людини в діяльності ДПСУ) [6], О.І. Косілова (теоретичні та практичні аспекти обмеження прав і свобод: вітчизняний та зарубіжний досвід) [7], О.В. Кузніченко і І.В. Менсо (дотримання конституційних прав при перетині митного кордону України чоловіками-студентами під час дії воєнного стану) [8], І.П. Кушнір (забезпечення інформаційної приватності під час перетинання державного кордону) [9], А.З. Ланкевич (окремі аспекти реалізації права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану) [10], Ю.І. Миколаєнко (права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного право розуміння) [11], А.Ф. Мота (право виїзду за межі України в умовах воєнного стану: особливості регламентації та правозастосовча практика) [12], О.М. Пилип'юк (адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на виїзд за межі України в умовах воєнного стану) [13], Чорний А.М. [14] та інших. Разом з тим, комплексного дослідження за обраним у цій статті авторами предмету дослідження не було здійснено.

Метою цієї статті є сформулювати та охарактеризувати перелік прав людини, які реалізуються під час перетинання державного кордону.

Виклад основного матеріалу. Серед основних принципів, яких дотримується особовий склад ДПСУ у своїй діяльності є повага і дотримання прав та свобод людини й громадянина [2, ч. 1 ст. 3]. Ця норма охоплює увесь спектр прав та свобод, які закріплені у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» та можуть бути забезпечені й реалізовані в діяльності ДПСУ. Пропонуємо перелік цих прав розглядати у широкому контексті, як такі, що забезпечуються ДПСУ, за різних умов та для різних категорій подорожуючих. Зокрема такі права закріплені у статтях 21, 24, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 63, 64 Конституції України [15].

У статті 5 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» визначено, що *«органи, військовослужбовці та працівники ДПСУ зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення, а неправомірне обмеження прав і свобод людини неприпустиме і тягне за собою відповідальність згідно із законом. Неправомірне обмеження прав і свобод людини неприпустиме і тягне за собою відповідальність згідно із законом»* [3, ст. 5].

Отже, з урахуванням контексту дослідження під час перетинання державного кордону України, ключовими аспектами у реалізації прав людини під час виконання відповідних завдань посадовими особами ДПСУ у пункті пропуску через державний кордон є:

- повага та гуманне ставлення до усіх подорожуючих осіб;
- дотримання прав та свобод людей, що перетинають державний кордон у межах повноважень ДПСУ;
- недопустимість неправомірного обмеження прав і свобод людини;
- притягнення до відповідальності посадових осіб за неправомірне обмеження прав і свобод людини;
- вимагати відновлення та дотримання прав та свобод.

Перетинання державного кордону України в частині проходження прикордонного контролю для громадян України, іноземців та осіб без громадянства супроводжується отриманням дозволу від компетентної особи ДПСУ, який є адміністративним актом усної або конклюдентної форми. Загалом дозвіл передбачає згоду, що дає право на здійснення чого-небудь [4]. Це право не тільки дозволяє в'їхати чи виїхати з країни, але й змінює правовий статус особи для громадян України, котрі виїжджають, на статус іноземця в іншій країні, для негромадян України при в'їзді в Україну – на статус іноземця чи особи без громадянства [16, с. 54].

Закон України «Про прикордонний контроль» установлює, що паспортні та інші документи громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон, перевіряють уповноважені службові особи ДПСУ з метою встановлення їх дійсності та належності відповід-

ній особі. При цьому з'ясовується наявність або відсутність підстав для тимчасової відмови особі у перетинанні державного кордону [1, ст. 7]. Прикордонний контроль спрямований на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону особами, транспортними засобами і переміщення через нього вантажів та передбачає здійснення посадовими особами ДПСУ відповідного комплексу дій і системи заходів. У зв'язку із цим у подорожуючих осіб виникає обов'язок надати відповідні документи щодо наявності законних підстав.

Крім надання відповідних документів, що дозволяють встановити особу та підтвердити мету її подорожі, іноземці та особи без громадянства під час проходження прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон зобов'язані подати свої біометричні дані для їх фіксації [6, ч. 2 ст. 9], підтвердження мети запланованого перебування та наявності достатнього фінансового забезпечення [6, ч. 1 ст. 8]. Згадані вище особи зобов'язані виконувати вимогу щодо дотримання строків перебування в Україні [6, ч. 1 ст. 8] та підтверджують це посадовим особам ДПСУ під час виїзду з України.

Зазначаємо, що необхідно розмежовувати «право на вільне пересування», яке визначає можливість пересуватись у межах території України та «право вільно залишати територію України»... Так, Федорчук М.Д. у публікації «Свобода пересування в умовах воєнного стану в Україні» [17, с. 230].

Надання дозволу посадовою особою ДПСУ під час прикордонного контролю сприяє реалізації права кожного, хто на законних підставах перебуває на території України право вільно залишати територію України та права громадянина України в будь-який час повернутися в Україну закріплених у статті 33 Конституції України [15, ст. 33]. Разом з тим, варто зазначити, що такий дозвіл не стосується права на свободу пересування. У зв'язку із тим, що це право у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» визначено, як вільне та безперешкодне за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом [18, ст. 3]. У функціонуванні ДПСУ це право стосується пересування у межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, територій, де встановлено прикордонний режим, контроль за дотриманням якого покладено на органи та підрозділи охорони державного кордону. На цьому ми не будемо акцентувати у межах цієї статті.

Щодо забезпечення фундаментального і невід'ємного права на життя та здоров'я ДПСУ зобов'язана захищати і дотримуватись у своїй діяльності. Дотримання цього права, зумовлено чітким регулюванням умови і межі використання та застосування: заходів примусу особовим складом ДПСУ [3, ст. 21]; фізичного впливу [3, ст. 21-1]; спеціальних засобів [3, ст. 21-2]; вогнепальної зброї, озброєння та бойової техніки [3, ст. 21-3] та має бути спрямоване лише на мінімізацію ризику для життя та здоров'я людей.

Для перетинання державного кордону України в пункт пропуску через державний кордон перебувають особи з різними віросповіданнями, дотримання правил та догм їх віри є обов'язком представника ДПСУ. Зокрема:

- поважати зовнішній вигляд, пов'язаний із вірою (елементи, що мають релігійне значення хіджаб, тюрбан, нікаб, хрестик тощо). Для здійснення ідентифікації особи, знімати покриття з голови в умовах дотримання конфіденційності, у деяких випадках з особами однієї статі;

- поважати гендерно-релігійні обмеження (дотримання фізичного контакту особам однієї статі під час королю другої лінії, відібрання біометричних даних, огляд речей, отримання документів тощо);

- дбайливо ставитись до релігійних символів та святинь, священних книг (Біблія, Коран, Тора, чотки, ікони), уникаючи при цьому коментарів, дотиків без дозволу, прямого контакту (використовувати захисні рукавички);

- не перешкоджати молитві, якщо час для цього фіксований (наприклад, у мусульман п'ять разів на день у визначений час). Представникам ДПСУ за можливістю та з урахуванням безпечних умов надавати таку можливість;

- поважати релігійні продукти харчування та предмети. Перевезення паломниками відповідних релігійних продуктів та предметів не повинно супроводжуватись неповагою чи сарказмом.

Дотримання норм етичної поведінки до подорожуючих осіб, у тому числі й свобода світогляду й віросповідання закріплені у ст. 35 Конституції України, ст. 9 Європейської конвенції з прав людини та Правилами етичної та доброчесної поведінки особового складу ДПСУ [19, пп. 5, п. 4. Р. II].

Повага до дотримання релігійних переконань осіб, що прямують через державний кордон має багатоаспектне значення. По-перше, необхідність діяти у межах норм чинного законодавства посадовим особам ДПСУ, по-друге, прояв поваги до подорожуючих, по-третє, уникнення конфліктних ситуацій й забезпечення безпеки у пункті пропуску через державний кордон.

Громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства заздалегідь можуть звернутись до ДПСУ за отриманням інформації про особливості перетинання державного кордону щодо них, можливе існування щодо них рішення про заборону в'їзду в Україну тощо, та реалізувати своє право на звернення до органів влади [15, ст. 40; 20]. Крім цього, також мають право звернутись до ДПСУ із іншими питаннями пов'язаними із перетинанням державного кордону до відповідних органів (на «гарячу лінію» ДПСУ або електронну пошту Контактного центру ДПСУ або до посадових осіб ДПСУ) [20].

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, за винятком випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [15, ст. 32]. Під час перетинання державного кордону особами надається інформація в «мінімально необхідному обсязі» необхідному для проведення контролю першої лінії, а у визначених Законом України «Про прикордонний контроль» для контролю другої лінії («додатковий обсяг»). «Установлення таких обсягів обґрунтовано наявністю особливих підстав під час перетинання державного кордону конкретною особою». Обробка та зберігання інформації відносно здійснення прикордонного контролю осіб здійснюється у інформаційно-телекомунікаційній системі прикордонного контролю «Гарт-1», яка забезпечена комплексною системою захисту інформації та доступом до інформації лише тих посадових осіб ДПСУ яким надано таке право [21, п. 8], із забезпеченням автентифікації та авторизації й електронною ідентифікацією користувачів [22, п. 8].

Обсяг прав та свобод осіб, які перетинають державний кордон України реалізуються ДПСУ, відповідає потребам сучасної подорожуючої людини, національним та міжнародним нормам, що закріплюють відповіді права, а також корелюється із забезпеченням прикордонної безпеки та зумовлений повноваженнями посадових осіб ДПСУ щодо вжиття комплексу заходів спрямованих на забезпечення прикордонної безпеки.

Таким чином, хоча основне завдання ДПСУ – це забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, захист права осіб є невід'ємною частиною її відповідальності. Будь-які дії, що призводять до порушення прав осіб під час перетинання державного кордону України є незаконними і тягнуть за собою відповідальність.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що дотримання прав людини та громадянина під час перетинання державного кордону України є однією з ключових засад діяльності ДПСУ. Прикордонний контроль має подвійний характер: з одного боку – він спрямований на забезпечення національної безпеки, недоторканності державного кордону та захисту суверенних прав України, а з іншого – передбачає створення умов для реалізації конституційних прав особи на свободу вільного виїзду з України та повернення.

У ході дослідження встановлено, що:

під час перетинання кордону реалізуються як загальні конституційні права (право на життя, гідність, свободу пересування, свободу світогляду і віросповідання, право на приватність тощо), так і спеціальні права, що впливають із прикордонних адміністративних процедур;

забезпечення цих прав відбувається у межах законодавчо визначених повноважень посадових осіб ДПСУ та має супроводжуватися дотриманням принципів гуманності, законності, недопущення дискримінації та поваги до людської гідності;

важливим під час здійснення прикордонного контролю є повага до релігійних переконань і культурних особливостей подорожуючих, що не лише відповідає Конституції України, принципам діяльності ДПСУ, а й сприяє уникненню конфліктних ситуацій у пунктах пропуску;

захист права на приватність і конфіденційність забезпечується обмеженням обсягів збирання інформації, її обробкою виключно у передбачених законом випадках та використанням захищених інформаційних систем.

Таким чином, перетинання державного кордону України є складним юридично значущим процесом, у якому поєднуються інтереси держави щодо забезпечення національної безпеки та обов'язок гарантувати дотримання прав і свобод людини. Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на пошук балансу між цими інтересами, удосконалення механізмів контролю, а також впровадження єдиної правозастосовної практики в умовах дії правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про державний кордон України. Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII. *Голос України*. 18.12.1991.
2. Про Державну прикордонну службу України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003. № 27. ст. 208.

3. Про прикордонний контроль. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 6. ст. 46.
4. Зьолка В.Л., Мота А.Ф. Державна прикордонна служба України як суб'єкт реалізації державної міграційної політики України. *Migration & Law*. 2021. Vol. 1 (issue 1). С. 51–68. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/zolka-valentyn-mota-andrij.pdf>.
5. Братель С.Г., Пишна А.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 236–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2022_1-2_45.
6. Зьолка В.Л., Король М.О. Характеристика змісту та рівень забезпечення прав людини в діяльності Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 83, Частина 2, ст. 209–217.
7. Косілова О.І. Теоретичні та практичні аспекти обмеження прав і свобод: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інформація і право*. 2020. № 3(34). С. 26–33.
8. Кузніченко О.В., Менсо І.В. Дотримання конституційних прав при перетині митного кордону України чоловіками-студентами під час дії воєнного стану. *Правова система: теорія і практика*. 2022. Ч. 4, с. 123–128.
9. Кушнір І.П. Актуальні питання забезпечення інформаційної приватності у діяльності Державної прикордонної служби України. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 1. С. 7–13.
10. Ланкевич А.З. Окремі аспекти реалізації права вільно залишати територію України в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 65–70.
11. Миколаєнко Ю.І. Права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в основних концепціях сучасного праворозуміння. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія: Право. 2018. № 5. С. 101–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2018_5_1.
12. Мота А.Ф., Мота С.А. Право виїзду за межі України в умовах воєнного стану: особливості регламентації та правозастосовча практика. *Law&Border*. 2025. Т 5. № 1. С. 152–175.
13. Пилип'юк О.М. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на виїзд за межі України в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. № 11. URL: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-11-01-12/2024-11-01-12>.
14. Чорний А. Результати теоретичного аналізу особливостей перетинання державного кордону в умовах воєнного стану. *Збірник наукових праць національної академії Державної прикордонної служби України*. 2023. Т 91. № 2. С. 132–142.
15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. *Голос України*. 13.07.1996. № 128.
16. Законодавство про державний кордон України: науково-практичний коментар: у трьох томах / за заг. ред. В.С. Нікіфоренка, Ю.Б. Курилюка. Том 2. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2024. 484 с.
17. Федорчук М.Д. Права людини та публічне врядування в сучасних умовах: *Матеріали V міжнародного правничого форуму*, 10 червня 2022 р., Чернівці: Технодрук, 2022. С. 229–213.
18. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11 грудня 2003 року. URL: <http://surl.li/jlbz>.
19. Про затвердження Правил етичної та доброчесної поведінки особового складу Державної прикордонної служби України: наказ Міністерства внутрішніх справ 05.11.2024 № 741. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1733-24#Text>.
20. Кушнір І.П., Новодранов Р.С. Проблеми та перспективи розвитку консультативної роботи Контактного центру Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Юридичні науки. 2019. Вип. 4. URL: <http://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/legal/article/view/316/317>.
21. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему прикордонного контролю «Гарт-1» Державної прикордонної служби України: наказ Адміністрації ДПСУ від 30.09.2008 № 810. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1086-08#Text>.
22. Про затвердження Положення про базу даних «Відомості про осіб, які перетнули державний кордон України»: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 25.06.2007 р. № 472. *Офіційний вісник України*. 2007. № 50. Ст. 2047.